

معرفی منابعی در حوزه نگارش و ویرایش

الهام خواست خدایی

در این نوشته تلاش می‌شود برخی از منابع موجود در موضوع ویرایش و درست‌نویسی، معرفی و نقد شوند. برای این منظور کتاب‌هایی انتخاب شده‌اند که هم در دسترس هستند، هم مشهور و کاربردی. ناگفته پیداست کتاب‌های بسیار دیگری در بازار موجود است که برخی از آن‌ها کتاب‌هایی خوب و قابل قبول هستند؛ اما در این نوشته‌ی کوتاه مجال پرداختن به همه‌ی آنان نیست.

در میان کتاب‌هایی که معرفی شده‌اند، برخی کم‌کاربرد هستند اما به دلیل شهرتشان به آن‌ها پرداخته‌ام تا خواننده بدانند فلان کتاب که نامش را بسیار شنیده چیست. این نوشته حاصل مطالعه‌ی این کتاب‌ها به عنوان یک مخاطب است نه منتقد و این آثار را فقط از چشم مخاطب یا ویراستاری دیده‌ام که بسیاری از کتاب‌های موجود در این زمینه را دیده و از این آثار استفاده‌های فراوان برده و به دلیل مراجعات چند باره به

این کتاب‌ها، با توجه به انتظاراتش کمی خوبی و بدی این کتاب‌ها را در نظر آورده است. پس هرگز به دنبال داوری، گزینش و یا نقد کامل و جزء به جزء آثار مطرح شده نبوده و در این نوشته تلاش می‌شود برخی از منابع موجود در موضوع ویرایش و درست‌نویسی، معرفی و نقد شوند. برای این منظور کتاب‌هایی انتخاب شده‌اند که هم در دسترس هستند، هم مشهور و کاربردی. ناگفته پیداست کتاب‌های بسیار دیگری در بازار موجود است که برخی از آن‌ها کتاب‌هایی خوب و قابل قبول هستند؛ اما در این نوشته‌ی کوتاه مجال پرداختن به همه‌ی آنان نیست.

در میان کتاب‌هایی که معرفی شده‌اند، برخی کم‌کاربرد هستند اما به دلیل شهرتشان به آن‌ها پرداخته‌ام تا خواننده بداند فلان کتاب که نامش را بسیار شنیده چیست. این نوشته حاصل مطالعه‌ی این کتاب‌ها به عنوان یک مخاطب است نه منتقد و این آثار را فقط از چشم مخاطب یا ویراستاری دیده‌ام که بسیاری از کتاب‌های موجود در این زمینه را دیده و از این آثار استفاده‌های فراوان برده و به دلیل مراجعات چند باره به این کتاب‌ها، با توجه به انتظاراتش کمی خوبی و بدی این کتاب‌ها را در نظر آورده است.

پس هرگز به دنبال داوری، گزینش و یا نقد کامل و جزء به جزء آثار مطرح شده نبوده و نیستم؛ چرا که اگر قرار بر نقد باشد، نیاز به یک یا چند مقاله برای هر کتاب دارد؛ بنابراین در این جا بیش‌تر معرفی مقصود است و البته نقاط ضعف و قوت کلی آثار هم بیان شده است تا خواننده بر حسب انتظار یا نیاز خود، هر کدام از این کتاب‌ها را مطالعه کند.

۱. راهنمای ویراستاری و درست‌نویسی

ذوالفقاری، حسن (۱۳۸۷) راهنمای ویراستاری و درست‌نویسی، تهران: علم.

این کتاب از مقدمه، دو بخش اصلی و پیوست‌ها تشکیل شده است. در مقدمه، به تعاریف و کلیات پرداخته شده و مباحثی هم چون؛ تعاریف ویرایش، ویژگی‌های ویراستار، ضرورت ویرایش و سطوح ویرایش در آن مطرح شده است.

در این بخش، نویسنده تلاش کرده تا مطالب مرتبط را بسیار خلاصه و دسته‌بندی شده ارائه دهد؛ اگر چه این شیوه‌ی بیان به سازماندهی بهتر اطلاعات کمک می‌کند؛ اما بسیاری از مطالب برای رعایت اختصار حذف شده و از جامعیت متن کاسته است.

بخش اول از پنج فصل با عنوان‌های ویرایش فنی، شیوه‌ی خط فارسی، املا‌ی درست واژگان، آوانگاری، عددنویسی، فرمول‌نویسی و مستندسازی و کتاب‌آرایی تشکیل می‌شود و بخش دوم، یک مقدمه شامل کلیات و تعاریف و دو فصل با موضوع خطاهای واژگانی و دستوری را در برمی‌گیرد.

مطالب در این دو بخش بسیار خوب ارائه شده و ذکر نمونه‌ها و تمرین برای هر مبحث از نقاط قوت متن است. اگرچه، تمرین‌ها، به جزء در چند مورد، پاسخ داده نشده که این مسأله کمی کار را برای کسانی که به استاد دسترسی ندارند، دشوار می‌کند و از ارزش وجود تمرین‌های فراوان می‌کاهد.

جدول واژه‌های معادل و جایگزین‌های مناسب هم که همگام با موضوع در کتاب آمده، برای استفاده‌ی ویراستاران مفید است.

در این دو بخش، تقریباً هر آنچه در مورد ویرایش فنی و زبانی لازم است، به زبانی ساده و روان ارائه شده است.

بخش پایانی کتاب، بخش پیوست‌هاست که یک جدول کمکی ارجاعات دارد که راهگشای بسیاری از ابهامات نویسندگان و ویراستاران در زمینه‌ی ارجاع به منابع مختلف است.

و علاوه بر این، فهرستی از فرهنگ‌واره‌ی برابرهای فارسی برای واژگان بیگانه، کتاب‌شناسی و ویرایش و برنامه‌ی ویراستاری را در خود جای داده است.

این کتاب از نظر نظم و ساختار مطالب، شکل شایسته‌ای به خود گرفته و حروف چینی و صفحه‌آرایی آن با وجود حجم بالای مطالب قابل قبول است. در یک جمع‌بندی کلی، این کتاب مطالب خوب و کاملی را در زمینه‌ی ویرایش و درست‌نویسی ارائه می‌کند و با وجود برخی اشکالات کوچک، برای همه‌ی نویسندگان، ویراستاران و علاقه‌مندان به ویرایش در هر سطحی از دانش و آگاهی که باشند، مفید و کاربردی است.

۲. غلط ننویسیم؛ فرهنگ دشواری‌های زبان فارسی
نجفی، ابوالحسن (۱۳۸۹) غلط ننویسیم؛ فرهنگ دشواری‌های زبان فارسی، تهران:
مرکز نشر دانشگاهی

این کتاب ابتدا در سال ۱۳۶۶ تألیف شده و پس از آن در سال ۱۳۷۰، ویرایش شده و پس از آن تا کنون، گاهی با تغییر و گاهی بدون تغییر، بارها و بارها چاپ شده است. برای آشنایی با محتوای کتاب و انگیزه‌ی نگارش آن، بخشی از مقدمه‌ی کتاب را با هم می‌خوانیم:

« هنگامی که قلم به دست می‌گیریم تا چیزی بنویسیم، غالباً از خود می‌پرسیم: آیا «آذوقه» درست است یا «آزوقه»؟ «خواروبار» درست است یا «خواربار»؟... تردید ما همیشه از بابت املا‌ی کلمات نیست. وانگهی برای رفع این مشکل کافی است که به یک لغت‌نامه‌ی معتبر مراجعه کنیم و جواب خود را در آن بیابیم. هنگام نوشتن، سؤال‌های بسیار دیگری برای ما مطرح می‌شود که جواب به آن‌ها را در لغت‌نامه‌های موجود به دشواری می‌توان یافت یا اصلاً نمی‌توان یافت. مثلاً آیا من «استعفا داده‌ام» یا «استعفا کرده‌ام»؟... کتاب حاضر که برای جواب به این قبیل سؤال‌ها نوشته شده فهرستی است به ترتیب الفبایی از غلط‌های رایج در نوشته‌های امروز، اعم از غلط‌های املا‌یی، انشایی، استعمال نادرست واژگان، از جمله واژه‌های مأخوذ از زبان‌های خارجی و نیز اشتباهات صرفی و نحوی و به‌خصوص آن‌چه به عنوان «گرفته‌برداری» معروف است» (نجفی، ۱۳۸۹: ۳).

این فرهنگ، بسیار در حوزه‌ی نگارش و ویرایش کاربرد دارد؛ چرا که نیاز هر نویسنده، پژوهش‌گر و ویراستاری است که بتواند با مراجعه به یک منبع خوب و قابل اطمینان شکل صحیح نوشتن برخی کلمات را ببیند، به ویژه که به دلیل استعمال زیاد شکل غلط بعضی از کلمات، گاهی تصمیم‌گیری در مورد این که کدام، صحیح است، دشوار می‌شود. در واقع در این کتاب، اگرچه به مطالب ویرایش و ویراستاری پرداخته نمی‌شود و قرار هم نیست که بشود؛ اما برای ویراستاران و علاقه‌مندان به ویرایش در کنار دیگر

کتاب‌های آموزشی لازم و کاربردی است. البته، این کتاب اشکالاتی دارد که رفع آن‌ها می‌تواند به اعتبار اثر اضافه کند:

۱. از نظر صفحه‌آرایی، کتاب شکل خوبی ندارد. انتخاب اندازه و قلم نوشته‌ها با توجه به فشردگی بودن مطالب و نازک بودن کاغذ، به گونه‌ای است که چشم خیلی زود خسته می‌شود. علاوه بر این، مدخل‌ها اگر چه پررنگ‌تر از متن قرار گرفته‌اند؛ اما این تمایز به ویژه در صفحاتی که مطالب فشرده‌تر و زیادتر هستند، به قدری آشکار نیست که به راحتی بتوان مدخل مورد نظر را یافت.

۲. مؤلف در این کتاب، به بیان اشکالات دستوری و گرته‌برداری‌های نادرست هم پرداخته است؛ اما عنوان بحث را به صورت یک مدخل در میان بقیه مدخل‌ها آورده است؛ برای نمونه، موضوع مطابقت صفت و موصوف در عربی و نادرست بودن آن در فارسی را ذیل عنوان صفت مؤنث در بخش «ص» قرار داده، اگر مخاطب به دنبال شکل صحیح عبارت «والده‌ی محترمه» باشد، تنها در صورتی می‌تواند آن را بیابد که بفهمد این عبارت جزء مبحث مطابقت صفت و موصوف است که در این کتاب با عنوان صفت مؤنث و در بخش «ص» آمده است؟!

بهتر بود که این گونه عبارت‌ها یا هر کدام در مدخلی مستقل قرار بگیرد یا بخشی از کتاب به گرته‌برداری‌ها اختصاص داده شود و بعد از ذکر مسأله، نمونه‌های رایج آن بیان شود.

۳. پرداختن به کلمات و مدخل‌ها ناهمگون است؛ گاهی یک مدخل با یک توضیح ناقص و مبهم آمده و گاهی نویسنده برای توضیح یک کلمه در دایره‌ی اطنا و درازنویسی افتاده است.

۳. زبان و نگارش فارسی

احمدی گیوی، حسن و اسماعیل حاکمی، یداله شکری و سید محمود طباطبایی (۱۳۸۱)
زبان و نگارش فارسی، تهران: سمت

این کتاب که با عنوان آیین نگارش چهار استاد معروف است در سال ۱۳۶۷ تألیف شده و تا کنون بارها چاپ شده است.

عناوین فصل‌های این کتاب عبارت‌اند از: نویسنده، نوشته، نگارش، شیوه‌ی املا‌ی فارسی، نشانه‌گذاری، شیوه‌ی تحقیق، گزارش نویسی، مقاله‌نویسی، داستان‌نویسی، فن ترجمه، رساله‌نویسی، انواع نثر، انواع نظم، سبک‌های شعر فارسی، مکتب‌های اروپایی و پیوست‌ها.

نگاهی کلی به عنوان فصل‌ها، به خوبی نشان می‌دهد که در این کتاب سهم پرداختن به ویرایش و آیین نگارش، بسیار اندک است و از بیان شیوه‌ی املا‌ی کلمه‌ها و نشانه‌گذاری فراتر نمی‌رود و همین مقدار کم هم، به دلیل این که زمان زیادی از نگارش آن می‌گذرد با شیوه‌ی رایج و امروزی نگارش کلمات متفاوت و گاهی در تضاد است؛ بنابراین چندان قابل اعتماد نیست.

اما این کتاب اطلاعات کلی و خوبی را راجع به انواع نوشته (گزارش، مقاله، داستان و...) و موضوع‌هایی مثل شیوه‌ی تحقیق و... ارائه می‌دهد. اطلاعاتی که بسیار مختصر و مفید بیان می‌شود و با بیان نمونه‌ها تقویت می‌شود. مطالبی که گاه برای دانستنش باید یک کتاب کامل را خواند؛ اما این جا در چند صفحه به خوبی توضیح داده شده است.

در بخش پیوست‌ها نیز برخی از نکات دستوری زبان فارسی و اصطلاحات رایج در ادبیات فارسی، به صورت فشرده و در چند صفحه بیان شده است.

در حقیقت اگرچه محتوای این کتاب با عنوان و تصور ذهنی افراد درباره‌ی آن کمی متفاوت است و اطلاعات چندانی در حوزه‌ی ویرایش ارائه نمی‌دهد؛ اما مطالعه‌ی آن خالی از فایده نیست و می‌تواند به ویراستاران برای اطلاع از ساختار متن‌های مختلف، کمک کند.

۴. نکته‌های ویرایش

صلح‌جو، علی (۱۳۸۶) نکته‌های ویرایش، تهران: مرکز

این کتاب تقریباً با تمام کتاب‌های موجود با موضوع ویرایش متفاوت است؛ چرا که از ساختار واحدی پیروی نمی‌کند و نمی‌خواهد تمام آن‌چه که در مورد ویرایش یا دست کم بخشی از آن، مطرح است را به شیوه‌ای نظام‌مند آموزش دهد، بلکه چنان که از نامش پیداست، نکته‌هایی را درباره‌ی ویرایش بیان می‌کند. با این توضیح منبع مناسبی برای فراگیران ویرایش، آن‌هم در ابتدای کار، نیست؛ اما برای ویراستاران و کسانی که آموزش‌های ابتدایی ویرایش را گذرانده‌اند، بسیار جالب توجه است. به ویژه که نکاتی در آن مطرح شده که در بسیاری از کتاب‌های دیگر با این موضوع، نمی‌توان یافت و به بسیاری از ابهامات ذهنی ویراستاران و کسانی که با متن‌های مختلف روبرو هستند، می‌پردازد.

توضیحات هر نکته، از یک پاراگراف تا دو صفحه است و به همین دلیل ملال آور نیست و در کوتاه‌ترین زمان می‌توان بخشی از آن را خواند. این نکته و البته طنز ملیحی که بعضی جاها در قلم نویسنده وجود دارد، کتاب را خواندنی و شیرین می‌کند. مؤلف کوشیده است مطالب را به گونه‌ای دسته‌بندی کند و آن‌ها را در قالب فصل‌بندی ارائه دهد؛ اما در این کار چندان موفق نبوده است؛ چرا که نکات بیش از آن پراکنده هستند که بتوان آن‌ها را دسته‌بندی کرد. این ضعف اثر به شمار نمی‌آید چرا که ماهیت محتوای آن چنین است؛ اما نویسنده برای عنوان بعضی نکته‌ها عنوان صریحی انتخاب نکرده تا با نگاهی به فهرست مطالب کتاب، به راحتی بتوان موضوع مورد نظر را یافت. برای نمونه در فهرست مطالب با عنوانی به نام «سرگیجه‌ی فضایی» روبرو می‌شویم؛ این عنوان یک انتخاب طنز آمیز است برای بیان مطلبی درباره‌ی اشکال کار مترجم یا ویراستاری که متن اصلی را گم می‌کند و به حاشیه می‌رود؛ اما اگر خواننده بخواهد در این مورد مطلبی را بیابد، بعید است که با دیدن عنوان «سرگیجه‌ی فضایی» دریابد که این همان موضوع مورد نظر اوست.

نکته‌ی دیگر این که نویسندگان در برخی از جاها، مسأله را توضیح داده و شکل صحیح آن را بیان کرده است اما در مورد بعضی از مطالب، فقط مسأله مطرح شده و راه حل یا شکل صحیح آن‌ها ارائه نشده است. این گونه نوشتن اگر چه برای ایجاد سؤال و دقت در ذهن خواننده مفید است؛ اما به همان نسبت از بار آموزشی کتاب، می‌کاهد.

۵. نگارش و ویرایش

سمیعی گیلانی، احمد (۱۳۷۸) نگارش و ویرایش، تهران: سمت.

این کتاب در سال ۱۳۷۸ تألیف شده و تا کنون چند بار تجدید چاپ شده است و شامل دو دفتر یا بخش اصلی است:

دفتر اول: نگارش (کلیات، زبان نوشته، خصایص بلاغی زبان، راه‌های پروردن معانی) دفتر دوم: ویرایش (آشنایی با حرفه‌ی ویراستاری، انواع خدمات ویرایشی، مراحل خدمات ویرایشی، ویرایش زبانی، ویرایش فنی و...)

نگاهی به فهرست کامل کتاب کافی است تا دریابیم، فصل‌بندی در این اثر بسیار با دقت و سنجیده انجام شده است و تفاوت نگارش و ویرایش به خوبی نمایان شده است.

در این تألیف، مطالب به خوبی و به گونه‌ای جامع مطرح شده است و البته توضیح، تعریف و بیان مسأله به بیان آموزشی و کاربردی ترجیح دارد، کتاب یک اثر تحقیقی است نه کاربردی؛ یعنی بیش تر برای کسانی مفید است که در حال پژوهش درباره‌ی موضوعی در مورد نگارش و ویرایش هستند؛ زبان نوشته نیز بسیار علمی و دانشگاهی است و اصطلاحات تخصصی فراوانی را در خود جای داده است تا آن‌جا که فهم برخی مطالب و توضیحات آن برای کسانی که در رشته‌ی ادبیات یا زبان‌شناسی تحصیل نکرده‌اند، قدری دشوار است و نیاز به تأمل و دوباره‌خوانی دارد و حتی در بخش‌های ویرایش زبانی که قرار است مطالب کاربردی ویرایش بیان شود، ارائه‌ی مطالب کاملاً رنگ تحقیقی دارد و علاوه بر آن نکات کمی سخت و پیچیده بیان شده است.

برای نمونه در توضیح پیوسته نویسی «به» آمده است:

به جز در موارد زیر، جدا نوشته می‌شود:

۱. در فعل و مصدر و ترکیبات این عناصر: بگفتم، بروم، بساز و...
۲. در حالتی که در حساب جمل در آید و فقط ب حساب شود: بلافصل، بلاعوض و... (سمیعی، ۱۳۷۸: ۲۳۲)

در حالی که خیلی ساده می‌توانیم بگوییم:
 به در حالت‌های زیر پیوسته نوشته می‌شود:
 ۱. ب متصل به برخی ترکیب‌های عربی که جزء کلمه‌ی عربی است: بلافصل، بلاعوض و...

۲. ب پیشوند فعلی: برفت، بگفتم، بساز و...
 علاوه بر این‌ها، نویسنده در شیوه‌ی املا اعتقادات ویژه‌ای دارد که برخی از آن‌ها در شیوه‌ی نگارش رایج، متداول نیست. برای نمونه، آن‌ها را پیوسته (آنها) می‌نویسد؛ اما کلماتی مثل شناسنامه و پیشنهاد را به شکل شناس نامه و پیش نهاد.

۶. مبانی درست‌نویسی زبان فارسی معیار نیکو بخت، ناصر (۱۳۸۷) مبانی درست‌نویسی زبان فارسی معیار، تهران: چشمه

این کتاب در سه فصل با عنوان‌های کلیات و تعاریف، درست‌نویسی زبان فارسی معیار و شیوه‌نامه‌ی املا‌ی فارسی تدوین شده است.
 نویسنده در بخش کلیات و تعاریف با بیانی روان و رسا، مفاهیم جدی در حوزه‌ی ویرایش را به خوبی تعریف کرده است و به تمام عنوان‌های فرعی هم پرداخته است؛ بنابراین، مطالعه‌ی این فصل و مقدمه‌ی دیگر فصل‌ها، اطلاعات مفید و کاربردی را در اختیار نویسنده‌گان، ویراستاران و علاقه‌مندان به حوزه‌ی ویرایش قرار می‌دهد و کتاب را از این جهت قابل توجه می‌سازد؛ چرا که کم‌تر کتابی در این زمینه کلیات را به این روانی و در عین حال جامع و مانع بیان کرده است.
 در فصل‌های بعدی هم نویسنده تلاش کرده تا مطالب مربوط به درست‌نویسی را به زبانی

- تقریباً روان و ساده و با ذکر نمونه‌ها پردازش کند؛ اما مطالب این دو بخش اگر چه از زبان ساده و قابل فهم برخوردارند، چند اشکال عمده دارند:
۱. فصل‌بندی مطالب به خوبی انجام نشده و نویسنده گاهی مجبور شده يك مبحث را در دو یا سه بخش تکرار کند.
 ۲. شیوه‌نامه‌ی ارائه شده در برخی موارد با دستور خط فرهنگستان، که شیوه‌ی رایج نگارش است، تفاوت دارد و به همین دلیل استفاده از آن توصیه نمی‌شود.
 ۳. کامل نیست؛ برای نمونه به موضوع مهم ارجاع‌نویسی در این کتاب هیچ اشاره‌ای نشده است.